

*Назін Хамітов,
Ярослав Любивий*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ДЕМОКРАТІЇ: ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Для актуалізації плідного цивілізаційного розвитку України надзвичайно важливою є збалансована взаємодія держави та громадянського суспільства, яка є однією з головних умов розвитку реальної демократії. Така взаємодія робить громадянське суспільство потужним, захищеним зсередини та ззовні, а

Хамітов Назін Віленович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

Любивий Ярослав Валерійович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України

держава, у свою чергу, перестане бути лише «апаратом насильства», стаючи каталізатором особистісної самореалізації та суспільної самоорганізації.

Ключові слова: цивілізація, цивілізаційний розвиток України, демократія, держава, громадянське суспільство, взаємодія, людина, самореалізація.

Khamitov N., Lyubiviy Y. Civilizational Development of Ukraine in the Context of Democracy: interaction of state and civil society. *A balanced interaction between the state and civil society, which is one of the main conditions for the development of real democracy, is extremely important for the actualization of the fruitful civilization development of Ukraine. Such interaction makes civil society powerful, protected from the inside and outside, and the state, in its turn, ceases to be just a "device of violence", becoming a catalyst for personal self-realization and social self-organization.*

Key words: civilization, civilization development of Ukraine, democracy, state, civil society, interaction, person, self-realization.

Держава є ключовим суб'єктом переходу цивілізаційного проекту будь-якої країни в практику життя. В умовах сучасної України це означає передусім створення відповідної атмосфери для актуалізації гуманістичних і креативних особистостей, формування і підтримку єдиних для всіх «правил гри». Це сприятиме актуалізації громадянської довіри як до влади, так і поміж людьми, спільної відповідальності і позитивного соціального клімату, що актуалізуватиме сучасне мережеве громадянське суспільство. Усе інше створить обмежена лише законом вільна самоорганізація самореалізованих громадян. Така самоорганізація буде формувати Україну як успішного суб'єкта у глобалізованому світі четвертої індустріальної революції.

При цьому було б помилкою розуміти роль правової держави лише як «пусковий механізм» мережевого суспільства вільних громадян, що прагнуть самореалізації. Надзвичайно важливо усвідомлювати необхідність збалансованості мереж громадянського суспільства і держави, які у своїй взаємодії «здатні «врівноважувати» одне одне, утворюючи більш чи менш стабільні форми соціальної організації. Порушення ж подібної «рівноваги»

неминуче веде до соціальної деструкції і в державі, і в суспільстві...» [4, с. 453], що заперечує саму можливість успішної самореалізації людини, а відтак – сильної України.

Збалансованість держави та громадянського суспільства у будь-якій країні, і в Україні у тому числі, є однією з головних умов розвитку реальної демократії. Така збалансованість робить громадянське суспільство потужним, захищеним зсередини та ззовні, а держава, у свою чергу, перестає бути лише «апаратом насильства», стаючи каталізатором та «диригентом» особистісної самореалізації та суспільної самоорганізації. Самореалізовані та самоорганізовані громадяни здатні контролювати та направляти державу – передусім через систему виборів, актуалізуючи її як правову, не дозволяючи проявлятися авторитарним і тоталітарним (посттоталітарним, неототалітарним) тенденціям, які руйнують демократію.

Важливо усвідомлювати, що в авторитарному і навіть у тоталітарному суспільствах можливі Конституції, які постулюють демократичні цінності, норми й процедури. Історія знає низку прикладів цьому. Проблема у тому, що ці норми й процедури є суто юридичними, які не проявляються, фактично, в реальному бутті суспільства та людини у суспільстві.

Коли ми говоримо про те, що саме наявність балансу держави і громадянського суспільства, їх динамічна цілісність постають умовою (показником, критерієм) реальної, а не показної демократії в Україні, слід розуміти, що така динамічна цілісність не є незмінною даністю на всі часи. За певних умов гіпертрофія ролі держави та її функцій у будь-якому демократичному відкритому суспільстві призводить до наростання авторитарних і тоталітарних тенденцій, а гіпертрофія ролі й можливостей громадянського суспільства, яке обмежує діяльність держави на суспільній арені, призводить до анархії, суспільного хаосу і панування революційної доцільності, замість закону.

Збалансованість розвитку держави і громадянського суспільства України в сучасних умовах зумовлює її цивілізаційний розвиток як суб'єкта глобалізованого світу, адже саме такий, посправжньому демократичний розвиток країни актуалізує суб'єктність її громадян – творчу самореалізацію та відпо-

відальність за її результати, а також здатність координувати свої дії. Без посилення суб'єктності громадян України бути суб'єктом на рівні країни в сучасному глобалізованому світі неможливо. Для України, в соціально-політичному просторі якої звучить відлуння тоталітарного минулого, надзвичайно важливо перестати сприймати народ як об'єкт «правильного» ідеологічного впливу з боку держави, натомість державі необхідно створювати нові й нові умови для відповідальної свободи й самоорганізації громадян – у економічній, соціально-політичній і духовно-культурній царинах.

Майбутня Україна як соціум збалансованої взаємодії правової держави й громадянського суспільства здатна подолати соціальний інфантилізм, стимулюючи відповідальну активність громадян. Це відкриває можливість органічного розгортання мережевого громадянського суспільства як простору соціальних, економічних і духовно-культурних ініціатив громадян та інституцій. Слід усвідомлювати, що розвиток сучасного громадянського суспільства потребує актуалізації середнього класу як його важливого каталізатора і соціальної основи.

Повноцінне громадянське суспільство потребує критичної маси креативних особистостей, що неможливо без прийняття творчої самореалізації особистості як універсальної цінності. Лише цивілізаційний розвиток з громадянським суспільством такої якості здатен посилити суб'єктність України. В іншому разі маємо послаблення суб'єктності або її знищення, що може навіть супроводжуватися тимчасовим підвищенням рівня життя, але, врешті-решт, буде означати деформацію чи втрату ідентичності і руйнацію архетипів культури та ментальності, через що можна втратити своє цивілізаційне обличчя й геополітичну гідність. А це, у свою чергу, може призвести до падіння і рівня життя громадян, і його духовно-культурного наповнення.

Проте як реально забезпечити в Україні таку творчу самореалізацію, яка буде не розділяти людей, а об'єднувати в соціальні цілісності, мережі, громадянські об'єднання, асоціації, спілки, в яких будуть розгортатися потенції особистостей і які у своєму поєднанні продемонструють нову якість цивілізаційного розвитку? Як такі цілісності, мережі та асоціації зможуть збалансовано взаємодіяти з державними органами і структурами?

Чи не завадить цьому відомий український індивідуалізм? Питання непросте, адже більшість дослідників виділяють індивідуалізм як найсуттєвішу рису культури і ментальності українського народу. Дійсно, індивідуалізм був породжений самою логікою української історії, і саме індивідуалізм протягом століть ставав на заваді розвитку повноцінної держави.

В яких умовах індивідуалізм може бути продуктивним? Тоді, коли він трансформується у персоналізм – такий спосіб відносин зі світом, при якому цінність персони не заперечує значущості суспільного життя і має орієнтацію на діалог і консенсус. І якщо індивідуалізм часто-густо породжує національний егоїзм у цивілізаційному поступі, то персоналізм долає його. Усвідомлення й подолання національного егоїзму є надзвичайно важливим. Адже «національний егоїзм, хоч і надає деякі короткочасні переваги у тактичному плані, однак у стратегічному – може становити неабияку загрозу власним довгостроковим інтересам, сприяти формуванню небажаного іміджу у світовому співтоваристві... тощо» [5, с. 14].

Особистість, спільнота, держава, що розвиваються у рідичі персоналізму, здатні «йти на компроміси у тактичних питаннях, але не поступатися стратегічними і життєво важливими інтересами» [5, с. 14]. Персоналізм є індивідуалізм, який позбувся своїх негативних рис, вийшов за межі стихії, де він був способом життя і мислення, що суперечить раціональному устрою соціуму. Слід зазначити, що індивідуалістичне та персоналістичне почало весь час взаємодіють в історії українського народу і саме перемога персоналізму так потрібна сьогодні сучасному українському суспільству.

Саме персоналізм виступає найважливішим архетипом української культури і ментальності. Якщо виходити з того, що українська культура значною мірою є християнською культурою, то очевидно, що український персоналізм постає конкретизацією загальнохристиянського персоналізму, який є принципово ментальною основою західного світу. Сутнішим проявом персоналізму в українській історії було козацтво, «яке в сучасній Україні має своїм аналогом рух добровольчих батальйонів та волонтерство» [6, с. 4]. У цьому явищі відбивається суперечлива

взаємодія індивідуалізму і персоналізму, але персоналізм все-таки домінує. Інша справа, що козацтво було острівком персоналістичного буття у загальноіндивідуалістичному довікллі. Які ще можна виділити сутнісні риси (архетипи) української ментальності і культури, що зумовлюють специфіку самореалізації людини нашої країни, а відтак – становлення громадянського суспільства у продуктивній взаємодії з державою?

Важливим архетипом української ментальності та культури, який впливає на своєрідність самореалізації людини нашої країни та специфіки як громадянського суспільства, так і держави, є кордоцентризм, маніфестований такими класиками української філософії, як Г. Сковорода та П. Юркевич. Кордоцентризм «означає перевагу душевного над раціональним і прагматичним, виражає домінанту «Серця», чуттєвості в житті українця» [7, с. 408]. Цьому архетипові співзвучні такі риси національної психології українського народу, як сентименталізм і любов до природи.

Зрозуміло, що кордоцентризм не врівноважений раціоналізмом, може заперечувати сам себе й бути руйнівним як для будь-якого проекту самореалізації особистості, так і для проектів взаємодії самореалізованих особистостей, породжуючи сентиментальну пасивність, жалість до себе, образливість і заздрісність, які можуть призводити до ксенофобії. Тому надзвичайно важливо впроваджувати в системі середньої та вищої освіти дискусійний спосіб викладання, в процесі якого людина буде учитися не лише критично мислити, а й вступати в дискусію з повагою до опонента та логіки його позиції, вести діалог, використовуючи аргументи, а не емоції. Це буде зумовлювати імунітет до маніпуляцій політиків-популістів.

Є ще архетип української ментальності і культури, який здатний глибинно актуалізувати гідну самореалізацію людей і їх громадянську взаємодію – глибинний оптимізм. Він пронизує усі етапи української історії і саме завдяки йому українська культура змогла вижити в жахливих умовах бездержавності. «Глибинний оптимізм є характерним для всієї української міфології – починаючи від обоження образу Сонця до фундаментальної іронії над демонічними істотами і в тому числі – над образом чорта» [7, с. 408]. Глибинний оптимізм проявляється також в іронії

та специфічному гуморі українців, які мають як зовнішню, так і внутрішню спрямованість. У сфері християнських уявлень глибинний оптимізм українця знаходить себе у світлій апокаліптичності – переживанні «кінця світу» як творення кращого буття. Інша справа, що в сучасних умовах глибинний оптимізм українця може набувати рис відчайдушності, що, знов-таки, вимагає врівноваження цієї відчайдушності раціоналізмом, дисципліною, культурою мислення і виваженого прийняття рішень.

Отже, можна зробити висновок, що в глибині української ментальності є потенція творення громадянського суспільства, яке здатне увійти у баланс з державою. Зрозуміло, що ця потенція ще повинна вийти в актуальний стан, який щодо наявного є позамежним – для його досягнення потрібні граничні зусилля за очищення архетипових рис ментальності від деформацій.

Осмилюючи можливість та дійсність балансу держави і громадянського суспільства в Україні, ми можемо відповісти на важливе питання напряму геополітичного вибору, який зумовлює цивілізаційний вибір. Відповідаючи на питання: «Який саме вибір повинна зробити Україна – європейський, євроатлантичний чи західний взагалі?», слід відповісти – і перший, і другий, і третій. Як частина європейської культури і цивілізаційної спільноти, Україна неодмінно робить європейський вибір. Обираючи розвиток у цивілізаційному контексті відкритого демократичного суспільства, вона здійснює євроатлантичний вибір. Беручи особистість, її права, гідність та свободу вищими цінностями, Україна вибирає західний світ, західну цивілізацію взагалі. При цьому слід усвідомлювати, що Схід (наприклад, Японія, Південна Корея, Китай) розвивається доволі динамічно й ефективно, тому, роблячи акцент на західній цивілізації, ми не можемо відкидати необхідність та можливість відносин зі східними партнерами, якщо, по-перше, виникають спільні інтереси і, по-друге, вони поділяють наші цивілізаційні цінності [6, с. 4].

Проте такий багатоаспектний цивілізаційний вибір геополітичних і культурних векторів є продуктивним лише тоді, коли стає похідним від іманентного вибору способу життя і цінностей, тих цінностей, що є органічними й продуктивними в процесі самореалізації її громадян і саме тому відповідають інтересам

України, становлячи основу цивілізаційного проекту її держави. Подібна логіка вибору і робить Україну не об'єктом, а суб'єктом геополітики та історії, більше того, успішним суб'єктом, свобода вибору і дій якого є стратегічною – збережеться принаймні на десятиліття, а не стане тимчасовими, хоча й яскравими спалахами.

Проблема балансу держави і громадянського суспільства задля посилення суб'єктності країни є актуальною не лише для України. В умовах глобалізації в усьому світі відбувається зміна балансу політико-економічних сил між державами, транснаціональними корпораціями й громадянським суспільством. У бажанні залучити капітал транснаціональних компаній у власну економіку, держави часто-густо вимушені йти на прийняття такого трудового законодавства, що обмежує права працівників. Також держави погоджуються на податкові привілеї для міжнародного капіталу, на порушення з їх боку екологічного законодавства і т. ін. Це означає, що держави в глобалізованому світі втрачають частину свого суверенітету, нерідко залишаючи власних громадян наодинці з економічними проблемами. З іншого боку, деякі корпорації беруть на себе функції, які раніше реалізували держави, забезпечуючи соціальний пакет для своїх працівників та роблячи внески в місцеві бюджети на розв'язання екологічних проблем та, окрім цього, на благодійність.

Досліджуючи глобалізаційні процеси в попередні роки, основна увага зверталася на послабленні ролі держави та посиленні транснаціональних корпорацій. Людина тут сприймалася як безпомічна особа, що залежить від стихії світової конкуренції. Проте становлення глобальних інформаційних мереж надало представникам громадянського суспільства, які є і виробниками, і споживачами, ресурс для ефективної самоорганізації та консолідації. Як платоспроможні споживачі, представники громадянського суспільства мають владу купувати або не купувати товари тієї чи іншої корпорації. Крім того, громадянське суспільство має владу легітимачії [2, с. 302]; це означає, що воно при законній реалізації прав людини діє на основі Конституції, в той час як міжнародні корпорації та держави в таємній змові з останніми часто-густо порушують Конституцію та інше законодавство.

На початку ХХІ століття почали масово втілюватися проекти, які роблять значну частину високотехнологічних виробничих потужностей менш капіталомісткими, що дозволяє споживачу через акціонерні компанії все більшою мірою, ніж раніше, брати участь у виробництві частини потрібних йому товарів. Світова тенденція до здешевлення виробництва відновлювальної енергії сприяє зростанню економічної самодіяльності місцевих громад, посилює роль і значення місцевого самоуправління, не відриваючи його від глобального контексту, і, відповідно, зміцнює позиції глобального громадянського суспільства в його відносинах з державами й великими корпораціями.

Громадянське суспільство ХХІ століття є суспільством ініціативних освічених індивідів, виробників інтелектуального продукту, що усвідомлюють свої права й свою значущість у суспільстві. Громадянське суспільство, об'єднуючись через інформаційні мережі, набуває дедалі більшої суб'єктності і на глобальному, і на локальному рівні, і реалізує власні права винятково в союзах – «... з державою та проти неї, з представниками капіталу та проти них» [2, с. 339]. Тобто, боротися з утисками з боку держави громадянське суспільство має в союзі з капіталом, а боротися з утисками з боку міжнародних корпорацій – апелюючи в офіційній формі до держав.

***

Взаємовідносини громадянського суспільства та держави залежать від типу економічних та політичних інститутів. За наявності інклюзивних економічних та політичних інститутів (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон) більшість громадян можуть брати участь в економічних відносинах задля отримання прибутку, і тому в суспільствах з інклюзивними інститутами зростає рівень життя більшості населення, а такі суспільства є конкурентоспроможними в наукомісткій економіці ХХІ століття. Натомість екстрактивні інститути дають можливість невеликій групі осіб, що становлять панівний клас цього соціуму, контролювати економічну систему держави для отримання надприбутків і одночасно відстороняти інших осіб від економічної діяльності; екстрактивні інститути заважають інноваційній економіці, оскільки інновації створюють конкуренцію застарілим підприємствам, від яких

корумповані можновладці отримують прибуток, і це призводить до занепаду всієї економічної системи суспільства [1, с. 78–81, 84–87].

Якщо громадяни живуть у країні з інклюзивними інститутами, то вони за допомогою різних політичних засобів можуть активно визначати через обраних ними політиків, а також методами прямої демократії, основний вектор розвитку суспільства й постійно впливати на держапарат, передаючи йому ті функції, які не можуть або не бажають реалізувати власними зусиллями. За допомогою Інтернету вони можуть відслідковувати в режимі реального часу законність діяльності державних чиновників, особливо в питаннях використання бюджетних коштів.

Якщо ж громадяни живуть у країні з екстрактивними інститутами (якою досі є Україна), то громадянське суспільство зазнає в цілому утисків та обмежень з боку правлячої верхівки. Громадяни в такій державі реально мають тільки ті права, які їм дозволяють мати чиновники, а реальна конституція, як правило, відрізняється від писаної. Проте формування протягом останніх років інформаційних мереж дозволяє громадам самоорганізовуватися на основі певних суспільно орієнтованих платформ, виробляти стратегію змін у напрямі реалізації конституційних прав громадян і відповідного унормування відносин з державою.

Для країн з інклюзивними інститутами притаманний органічний розвиток, при якому втілення нових технологій супроводжується практично безпроблемною зміною менеджменту, тоді як країни з екстрактивними інститутами (до числа яких поки можна віднести Україну) розвиваються конфліктно, оскільки застарілі суспільні відносини гальмують інноваційні соціальні зміни. Тому для громадянського суспільства України постає подвійне завдання. По-перше, діяти в напрямі реалізації базових конституційних положень стосовно взаємовідносин між громадянським суспільством і державою, що має створити умови для подолання корупції, а також сприятиме більш ефективному протистоянню буд-якій зовнішній агресії. По-друге, брати активну участь у формуванні демократичних державних структур і постійно й безперервно контролювати основні господарські функції держапарату в режимі реального часу («електронний уряд»).

У мобілізаційному аспекті українське громадянське суспільство виявило зрілість (Помаранчевий Майдан, Другий Майдан, добробати, волонтерський рух). У справі формування правових державних структур український соціум має певну традицію («Правда Ярослава» 1016 р., Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років, Магдебурзьке право в багатьох українських містах, починаючи з XIV ст. і включно до XVIII ст.). На ці традиції накладається потужний вплив глобалізації на всі сторони життя українського суспільства, що ставить його перед цивілізаційним викликом – або докорінно реформуватися, подолавши корупцію, або зазнати катастрофічної деструкції. Тому українська громада має виявити цілеспрямовану активність у реформуванні держави з метою надання їй якості держави правової, що є підзвітною громадянському суспільству й контролюється ним.

В Україні створився стереотип тлумачення того чи іншого ступеня активності як головної характеристики громадянського суспільства, оскільки з періодами його високої активності чергуються періоди бездіяльності. Проте активність є важливою, та не остаточною характеристикою продуктивності громадянського суспільства. На початку 1990-х років і пізніше, коли в Україні спостерігалася хаотична кримінальна приватизація, представники тих прошарків соціуму, які мали б слугувати основою громадянського суспільства, були дезорієнтовані, більшість людей не мали повного уявлення про основні соціальні процеси, що відбувалися. Тобто, громадянське суспільство було пасивним, але на той час у соціумі була високою кримінальна активність. Тому слід зазначити, що для автентичної характеристики громадянського суспільства необхідні, крім активності, ще такі риси, як відкритість та цивілізованість, етос громадянських дій, взаємне визнання гідності та взаємоповага громадян, рівноправність та розуміння інтересів один одного [3, с. 28–32]. Такі риси виробляються протягом декількох поколінь і закріплюються в культурі та менталітеті нації.

Вияви громадянської активності в незалежній Україні у 1991 році, «помаранчева революція» 2004 року та події 2013–2014 років (які ще тривають) поступово формували й громадянське суспільство. Перші тижні й місяці війни в Україні у 2014 році

показали, що в екстремальних умовах громадянське суспільство виявило зрілість, створивши добровольчі військові формування та волонтерський рух, тим самим взявши на себе функції держави із захисту територіальної цілісності країни [3, с. 373–381]. Діяльність частини волонтерського руху трансформувалася в напрямі від допомоги учасникам АТО в діяльність підтримки реформування корумпованого держапарату.

У розвинених цивілізованих країнах правова держава гармонійно корелює з громадянським суспільством і базові державні інститути адекватно та своєчасно реагують на запити громадянського суспільства й вимоги інноваційного розвитку. В Україні спостерігається недостатній зворотний зв'язок між громадянським суспільством і державою, і тому самоорганізація громад за допомогою інформаційних мереж тут відбувається в двох основних напрямках, по-перше – подолання корупції в державному апараті, що забезпечило б швидке економічне зростання і, по-друге – створення розгалуженої альтернативної системи громадського контролю, що стимулювало б прозоре функціонування цього апарату.

Соціальною базою для громадянського суспільства є середній клас, малий та середній бізнес, люди з високим рівнем освіти, науковці, викладачі, студенти, працівники інноваційних фірм, представники культурної сфери та інші особи. Громадянське суспільство у XXI столітті є найбільш компетентною частиною суспільства. Об'єднані інформаційними мережами Інтернету, члени громадянських спільнот щораз більше впливають на перебіг суспільних процесів, пред'являють вимоги до уряду, щоб він діяв відповідно до Конституції, як правова держава.

Представники громадянського суспільства утворюють все більш структуровані соціальні мережі, які об'єднуються надбудованими над ними інформаційними мережами і через розгалужені канали комунікації, використовуючи прямі й зворотні зв'язки, конструюють механізми самоуправління громадами. У з'єднаних інформаційними мережами соціальних мережах виробляються спільні громадянські цінності, знання про можливості та напрями діяльності та характер впливу рішень, що приймаються громадами, на розв'язання суспільних проблем, накопичується

досвід успішних та неуспішних рішень та дій. Це формує своєрідну самосвідомість громадянського суспільства, що реалізується в комунікативному медіумі, приєднуючись до якої кожний громадянин відчуває себе відповідальним громадянином власної держави.

* * *

Зростанню суб'єктності громадянського суспільства в сучасній Україні сприяють доступна для кожного його члена громадянська освіта та громадянська (волонтерська) наука. Технічна громадянська наука створює передумови для забезпечення громад засобами існування та розвитку, соціогуманітарна громадянська наука виробляє розуміння членами громади сутності соціальних процесів у суспільстві, своїх власних цінностей, інтересів та способів їх реалізації. Мережева громадянська освіта розтлумачує широкій аудиторії розробки громадянської науки, а також дає орієнтири для оволодіння масивами знань, що містяться в базах даних Інтернету.

Громадянська наука та освіта можуть розвиватися і постійним складом осіб, але більш ймовірним є те, що контингент інтелектуалів може постійно змінюватися, і в центрі уваги мережі опинятимуться особи, що на той чи інший момент найбільш точно виражають сутність поточної ситуації в суспільстві й пропонують стратегію й алгоритм дій, що вже давно назріли в колективному позасвідомому. Лідери думок швидко виявляються по кількості звернень на їхній сайт чи сторінку в електронних соціальних мережах, що обліковуються автоматично. Якщо суспільна проблема, заради якої сформувалася зазначена комунікаційна мережа, не дійшла до свого розв'язання й увага мережі і далі постійно концентрується на цій проблемі, то в разі вибуття з мережі одних лідерів їх місце посідають інші. У цьому сенсі неможливо послабити активність соціальної мережі, якщо вона має значний масив послідовників.

Усвідомлення ролі громадянської освіти і громадянської науки сьогодні ставить надзвичайно важливе завдання їх взаємодії з академічною освітою і академічною наукою України, які фінансуються з держбюджету, зокрема, з інститутами НАН України. Ця взаємодія може відбуватися у вигляді спільних

конференцій, методологічних семінарів, круглих столів. І якщо академічна наука на спільних заходах може методологічно й технологічно допомогти громадянській, то громадянська наука здатна підказати академічній нові актуальні теми й проблеми. Подібні заходи стають суттєвим компонентом загального балансу громадянського суспільства і держави. Усе це ставить принципово нові завдання перед українською освітою і наукою, а також перед філософією освіти і філософією науки.

Ще одним важливим компонентом гармонії держави й громадянського суспільства є адекватне реагування держави на зворотні зв'язки з боку громади на управлінські рішення та дії адміністративного апарату. В цивілізованих країнах держапарат швидко й належним чином реагує на запити більшості громадян, а також і меншин. Зростання ролі й значення громадянського суспільства, самоорганізаційні й організаційні можливості якого суттєво посилені в глобальному масштабі завдяки інформаційним мережам, є загальносвітовим трендом. Так, зокрема, глобальний рух «нас 99 відсотків» цілком може повернути світ до реальної економіки й подолати фінансові спекуляції у віртуальній економіці «мильної бульбашки» (через посередництво «податку Тобіна» 0,2% на міжбанківські транзакції) за посередництвом актуалізації цієї ідеї в інформаційних мережах. Технічно це забезпечується системою блокчейн, яка багаторазово копіює на різні сервери всі фінансові транзакції (у тому числі і в офшори), що відбуваються у світі, і дані якої неможливо знищити.

У країнах з екстрактивними інститутами держапарат обслуговує інтереси олігархів і реагує на потреби більшості громадян лише у разі загрози втрати влади. В умовах глобального інформаційного суспільства громади самостійно віднаходять способи виживання і паралельно з реагуваннями на управлінські дії корумпованого держапарату встановлюють у межах самої громади ефективні внутрішні економічні та інші взаємозв'язки, частина з яких – «тіньові», що створює конфлікт у відносинах держави й громадянського суспільства. Цей конфлікт можна подолати лише шляхом реального реформування взаємовідносин суспільства й держави.

Взявши на себе певні державні функції (захисту країни, громадянської освіти й науки та ін.), громадянське суспільство в

Україні починає функціонувати як «держава в державі», встановлюючи в соціальних мережах ефективні взаємодії та взаємозв'язки за допомогою інформаційних мереж. Ступінь компетентності, ефективності й дієвості громадянського суспільства, а також кількість його активних членів в умовах сучасних інформаційних процесів швидко зростає. Це зростання веде до того, що активність громадянського суспільства стає не тимчасово-імпульсивною, яка коливається між спонтанними вибухами протестів та повним їх затуханням, а неперервною, стабільною та високоінтелектуальною. Інтелектуали, що працюють у комерційних інформаційних агентствах, консалтингових фірмах, блогери, викладачі, студенти тощо віднаходять та виробляють необхідні знання, що формують стратегію громад, продукують цілі їх діяльності. Діяльність громадянського суспільства є публічною й легітимною. Громадські експерти, що працюють на добровільних засадах, створюють мережеві групи збору необхідної інформації, на основі якої активісти аналізують відповідність діяльності державних органів Конституції та іншому законодавству й пред'являють відповідні вимоги у разі їх порушення.

Чиновники, які задіяні в корупційних зв'язках, чинять опір громадським активістам, що намагаються де-факто реалізувати заявлені державою реформи. Однак інтелектуальні мережеві «центри» (чи «вузли») громадянського суспільства оприлюднюють таку кількість інформації, що виникає ситуація неможливості уникнути кардинальних реформаторських змін. Щоб такі зміни реально відбулися, необхідна ще й мережива мобілізація активних громадян, які виходять з гаслами до будівель державних установ. Унаслідок таких дій можливе більш або менш поступове встановлення балансу між державою та громадянським суспільством.

Наявність потужного громадянського суспільства у балансі з державою, що підтримує креативну самореалізацію особистості і підтримується нею, – умова цивілізаційного розвитку, який не просто посилить суб'єктність України, а й виведе її на світовий рівень. І такий вихід буде не ситуативним чи випадковим, він відобразить нову якість соціального буття українського народу, його розкріпаченість, потужність і здатність системно відповідати на виклики сьогодення.

-
1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Київ: Наш Формат, 2016. 472 с.
  2. Бек У. Влада і контрвлада в добу глобалізації // Нова світова політична економія. Київ: Ніка-Центр, 2015. 404 с.
  3. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практика. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. 420 с.
  4. Пирожков С. И. Формирование гражданского общества и правового государства как гарантия демократического развития Украины // XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности. Київ: СтилоС, 2004. С. 449–471.
  5. Пирожков С. І. Україна у геополітичному вимірі. Передмова // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива. К.: НІПМБ, 2001. 624 с.
  6. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі // Дзеркало тижня. 2016. № 28, 13 серпня. С. 4.
  7. Хамітов Н. Людина і народ: етноантропологія // Філософія: світ людини. Київ: Либідь, 2003. С. 399–414.